

Ajankohtaiskatsaus: Opettajien näkemykset suomalaisesta yhteiskunnasta keväällä 2022

Eija Eronen

TIIVISTELMÄ

Tässä katsauksessa tarkastellaan perusopetuksen opettajien näkemyksiä suomalaisen yhteiskunnan nykytilasta. Katsauksessa selvitetään, mitä suomalaiseen yhteiskuntaan liittyviä huolia ja ilonaiheita opettajat näkevät työssään ja miten Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan on heijastunut opettajien työhön. Lisäksi kerrotaan, mitä viestejä opettajat lähettävät päättäjille ja muille yhteiskunnan vaikuttajille. Aineistona ovat eri puolilla Suomea työskentelevien perusopetuksen opettajien haastattelut (N=17).

Tulokset osoittavat, että opettajien ilonaiheet liittyvät erityisesti suomalaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan ja nuorten sukupolveen. Toisaalta opettajat ovat huolissaan perheiden pahoinvoinnista ja perusopetuksen resursseista. Opettajat kokevat, että Ukrainan sota kuormittaa koulujen arkea ja painaa heidän mieltään. Päättäjiltä he toivovat ammattikuntansa kuulemista ja perheiden tukemista.

Avainsanat: perusopetus, opettajat, suomalainen yhteiskunta, sota

Johdanto: Opettajien näkemyksiä selvittämässä

Opettajat katsauksen kohderyhmänä

“Mä oon äärettömän kiitollinen, että tällainen tutkimus tehdään, missä oikeasti kysytään mielipiteitä niiltä ihmisiltä, jotka tätä työtä tekee, eikä uskota koulutoimen johtajia taikka henkilöstöpäälliköitä taikka jotakin, jotka ei oo päivääkään opettajan pöydän takana istuneet, eivätkä viikkoa jaksaisi. Sen mä nyt vielä haluan sanoa, että kiitos paljon.” (Maarit)

Tämän katsauksen lähtökohtana on, että opettajien kuulemiseen on tarve. Sama viesti välittyy kuulemiemme opettajien haastatteluista.

Opettajien työ mahdollistaa monipuolisen suomalaisen yhteiskunnan havainnoinnin. He työskentelevät sekä koronapandemian että Ukrainan sodan aiheuttamien kriisien etulinjassa. Suomea kevästä

2020 lähtien ravisuttanut koronapandemia on Yhdistyneiden kansakuntien¹ mukaan aiheuttanut “historian suurimman häiriön koulutusjärjestelmässä”. Nyt peruskoulujen on puolestaan sopeuduttava tilanteeseen, jossa opetusta tarvitsevat myös keväällä 2022 syttyneen Ukrainan sodan vuoksi Suomeen tulleet pakolaislapset.

Opettajilla on työssään myös näköalapaikka lasten, nuorten ja perheiden arkeen. He työskentelevät päivittäin oppivelvollisuusikäisten lasten ja nuorten kanssa. Lisäksi opetustyöhön kuuluu erilaisissa sosioekonomisissa asemassa olevien ja taustoiltaan erilaisten perheiden kohtaaminen. Opettajat näkevät, miten yhteiskunnalliset muutokset ja kehityskulut heijastuvat perheiden elinoloihin.

Lisäksi opettajien työhön on viime vuosina kohdistunut merkittäviä yhteiskunnallisia muutoksia. Vuodesta 2016 alkaen voimaan astunut perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden muutos on ollut merkittävä koulutus uudistus². Sittemmin perusopetusta ovat muokanneet muun muassa AI-kielen eli ensimmäisen vieraan kielen tai toisen kotimaisen kielen opetuksen varhentaminen³, oppilaiden arvioinnin uudistus⁴ ja oppivelvollisuuden laajentaminen⁵. Kovasta uudistustahdistusta huolimatta perusopetuksen rahoitusta leikattiin 2010-luvulla⁶, eikä sitä ole palautettu leikkauksia edeltäneelle tasolle⁷.

Mitä opettajilta kysyttiin?

Tämän katsauksen tarkoitus on valottaa perusopetuksen opettajien näkemyksiä suomalaisen yhteiskunnan nykytilasta. Siinä vastataan seuraaviin kysymyksiin:

- (1) Mitä suomalaiseseen yhteiskuntaan liittyviä huolia ja ilonaiheita opettajat näkevät työssään?
- (2) Miten Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan on heijastunut opettajien työhön?
- (3) Mitä viestejä opettajat lähettävät päättäjille ja muille yhteiskunnan vaikuttajille?

Aineistona opettajien haastattelut

Aineisto koostuu perusopetuksen opettajien haastatteluista (N=17). Jokaisen haastattelun aluksi haastateltavaa pyydettiin kertomaan, mitä hän ajattelee suomalaisesta yhteiskunnasta. Tämän jälkeen esitettiin rajatumpia kysymyksiä katsauksessa käsiteltävistä aiheista.

Haastattelut tehtiin toukokuun ja kesäkuun 2022 välisenä aikana puhelimitse tai Teamsin välityksellä. Haastattelut kestivät keskimäärin 23 minuuttia. Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin. Aineisto koodattiin ja luokiteltiin.

Haastateltavat ovat 24–61-vuotiaita perusopetuksen opettajia eri puolilta Suomea. He työskentelevät sosioekonomiselta rakenteeltaan erilaisilla asuinalueilla. Heidät rekrytoitiin tutkimukseen sosiaalisen median ja epävirallisten verkostojen kautta. Haastateltavista 10 on naisia ja 7 miehiä. He eivät esiinny katsauksessa omilla nimillään.

Aineiston keruussa ja käsittelyssä on noudatettu Tutkimuseettisen neuvottelukunnan⁸ ohjeita.

Tulokset: Opettajat näkevät Suomessa vahvuuksia ja ratkaisemattomia ongelmia

Opettajien mielestä hyvinvointiyhteiskunnassa ja nuorten sukupolvessa on aihetta iloon

Opettajat näkevät suomalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa aihetta iloon. Osa heistä kuvaa Suomea vapaaksi ja turvalliseksi maaksi, jossa on mahdollista elää haluamallaan tavalla. Lisäksi osa korostaa Suomen pyrkimystä tasa-arvoon. Hyvinvointiyhteiskunta tasaa sosioekonomisen taustan vaikutuksia ja tukee myös vähäosaisia.

“– Just se, että pyritään semmoseen tasa-arvoon. Onko sitte rikkaasta perheestä vai pienempituloisesta perheestä, niin kaikille heille on ne samat mahdollisuudet tarjolla.” (Leena)

Lisäksi haastateltavat ajattelevat, että suomalaisessa yhteiskunnassa on tapahtunut myönteistä kehitystä. Osa heistä antaa kiitosta tietotekniikan kehittymiselle. Useampi huomauttaa, että korona-aika on edistänyt digitaitojen ja siten myös uusien työ- ja opiskelumuotojen oppimista. Osa puolestaan tuo esiin, että suomalainen keskustelukulttuuri on muuttunut paremmaksi. Tämä näkyy muun muassa yhteiskunnallisen keskustelun monipuolistumisena.

“– Ihan hyvä keskustelukulttuuri, monipuolistuminen ja tasa-arvokeskustelun lisääminen. Sehän on varmasti ihan hyvä asia.” (Anssi)

”Opettajan työtä arvostetaan, samalla lailla kun poliisin työtä arvostetaan Suomessa”

Opettajat arvostavat suomalaista peruskoulujärjestelmää ja sen kansainvälisesti tunnustettuja kulmakiviä. He iloitsevat erityisesti peruskoulun maksuttomuudesta ja universaaliudesta. Suomessa jokaisella oppivelvollisuusikäisellä on perusopetuslain⁹ mukainen oikeus opetukseen perheen varallisuudesta riippumatta. Osa haastateltavista huomauttaa, että oppilaille kuuluu myös ilmainen kouluruokailu. Lisäksi osa painottaa peruskoulun lapsilähtöisyyttä.

“Ehkä se, kuinka tärkeinä lapset nähdään suomalaisessa yhteiskunnassa, niin se näkyy siinä koulupäivän rytmissä. Annetaan lasten olla lapsia, vaikka ollaanki koulussa.” (Maria)

Lisäksi useat haastateltavat antavat kiitosta opettajakunnan osaamiselle. Suomessa perusopetuksen opettajan kelpoisuusvaatimuksena on maisterintutkinto, ja yli 90 prosenttia opettajista on muodollisesti kelpoisia tehtäväänsä.¹⁰ Opettajien korkeaa koulutustasoa painottaa myös moni haastateltava.

“Siellä on suht järkevää porukkaa, jotka on opettamassa heitä [oppilaita] kuitenkin. Onhan meillä opettajilla hyvä koulutus ja hyvä pohja kuitenkin olla heidän kanssaan siellä. Kyllä mä sanosin, että se on yks ilonaihe.” (Sakari)

Suuri osa haastateltavista kokee, että Suomessa arvostetaan opettajien ammattitaitoa. Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että suomalaisopettajien kokema arvostus on myös kansainvälisesti korkealla tasolla. TALIS (Teaching and Learning International Survey) -tutkimuksen mukaan 58 prosenttia suomalaisopettajista pitää ammattiaan yhteiskunnallisesti arvostettuna. Esimerkiksi Ruotsissa näin ajattelee ainoastaan 11 prosenttia opettajista.¹¹ Osa haastateltavista huomauttaa, että opettajat nauttivat myös korkeaa luottamusta.

“Opetukseen luotetaan, että vanhemmilla on ja yhteiskunnassa on semmonen luotto koulun laatuun. Sitä ei kritisoida, että opettajat ei osais opettaa. Vaikka opettajakoulutukseen hakeutuvien määrä on ilmeisemmin jonkin verran tippunut, meillä hakeudutaan koulutukseen ja niinku opetuspuolelle vielä. – Opettajan työtä arvostetaan, samalla lailla kun poliisin työtä arvostetaan Suomessa ja poliisiksi hakeudutaan. Ei sitä arvostettais, jos sinne ei hakeuduttais.” (Toivo)

Opettajat tuovat esiin myös peruskouluikäisiin nuoriin liittyviä ilonaiheita. Osa heistä korostaa, että nykynuoret ovat selvästi vanhempia sukupolvia suvaitsevaisempia. Nuoret suhtautuvat erilaisuuteen hyväksyvästi ja kohtelevat muita tasa-arvoisesti. Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että tasa-arvo ja yhdenvertaisuus ovat yleisemminkin nuorille tärkeitä arvoja¹².

*“– Miten nuoret toisiaan kohtelee, se on paljon suvaitsevaisempaa kun on ollu joskus aikoi-
naan. Ei oikeestaan meidän koulussa ainakaan rasismia näy, oikee oo näkyny juur ollenkaan.
– Et jos omaan kouluuikaan oli joku vähänki erilainen, niin kyl se sit sai kuulla aika paljon.
Nykyään tuntuu, et oppilaat saa olla aika erilaisia, eikä sitä katota kauheen pahalla.” (Sami)*

Lisäksi osa opettajista kehuu nuorten valveutuneisuutta. Nuoret tiedostavat yhteiskunnallisia kysymyksiä aiempaa paremmin. Tämä näkyy erityisesti tasa-arvoon ja ympäristöön liittyvänä tietoisuutena. Viime vuosina nuoret ovatkin olleet esimerkiksi ilmastonmuutosta koskevan keskustelun ja toiminnan ytimessä¹³. Tuorein Nuorisobarometri osoittaa, että peräti neljännes (23 %) nuorista on osallistunut ympäristöasioita edistävään ryhmätoimintaan¹⁴.

”Lapset on aika paljon heitteillä, ja heillä on paljon ongelmia selviytyä arjessa. Se näkyy yksinkertaisesti ruuan menekissä maanantaisin.”

Opettajat ovat huolissaan perheiden pahoinvoinnista ja perusopetuksen resursseista

Opettajilla on useita suomalaisen yhteiskuntaan liittyviä huolenaiheita. Osa heistä korostaa nyky-yhteiskunnan hektisyyden ja suorituskeskeisyyden ongelmia. He huomauttavat, että lapsille ja nuorille kasataan paineita jo varhain. Moni kantaa huolta myös yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta ja sen syvenemisestä. Lasten ja nuorten paine saada hyväksyntää ulkoisella olemuksellaan korostaa eriarvoisuutta entisestään.

“On havaittavissa kyllä nykytrendi mikä yhteiskunnassa on, eli luokkaeroja näkyy. - -Yhä selkeemmin huomaan ne, joitten vanhemmilla on varaa merkkivaatteisiin ja ulkomaanreissuihin ja uusimpaan iPhoneen. Ja sit on niitä, joil ei oo.” (Henna)

Perheiden pahoinvointi huolettaa useaa haastateltavaa. Osa heistä pohtii maahanmuuttajaperheiden kotoutumisen vaikeuksia pahoinvoinnin taustatekijänä. Osa puolestaan nostaa esiin lapsiperheköyhyyden vaikutukset. Toisinaan opetustyössä näkyvät myös perheiden ongelmalliset kotiolot ja puutteet lasten huolenpidossa. Opettajien haastatteluiden perusteella näyttää siltä, että nämä ongelmat kasaantuvat sosioekonomiselta rakenteeltaan huono-osaisten asuinalueiden kouluihin.

“Itse satun olemaan, en pahimmassa, mutta ehkä toiseksi heikompi sosioekonomistaustaisessa koulussa –. Lapset on aika paljon heitteillä, ja heillä on paljon ongelmia selviytyä arjessa. Se näkyy yksinkertaisesti ruuan menekissä maanantaisin. Ja oon yrittänyt saada, että perjantai ei olis puuropäivä, että lapset sais vattansa täyteen, mutta ei oo vielä menny läpi.” (Maarit)

Moni haastateltava on erityisen huolissaan lasten ja nuorten psyykkisistä ongelmista. Heidän mielestään varsinkin kovat suorituspaineeet ja korona-aika ovat heikentäneet lasten ja nuorten mielenterveyttä. Uusin Kouluterveyskysely osoittaa, että nuorten ahdistus- ja masennusoireet ovat lisääntyneet huomattavasti koronapandemian aikana. Esimerkiksi vuonna 2019 noin 20 prosenttia ja vuonna 2021 noin 30 prosenttia tytöistä raportoiti kärsivänsä vähintään keskivaikeista ahdistusoireista.¹⁵ Pahoinvoinnin lisääntyminen näkyy myös koulujen arjessa.

“Lapset on ahdistuneita ja masentuneita hirveen moni. Ne on välinpitämättömiä tavaroita, ihmisiä, tunteita kohtaan. Voi olla väkivaltaisesti käyttäytyviä lapsia, mun mielestä niitä on esimerkiksi meidän koulussa aivan liikaa. Samaten tämmöset niinku tihutyöt ja ihmisille naureskelut, haukkumiset, kaikki semmonen on lisääntynyt tosi paljon.” (Kirsi)

Osa haastateltavista arvioi, että lasten ja nuorten osaaminen on heikentynyt. Korona-aika on aiheuttanut oppimisvajetta, sillä osalla oppilaista on ollut vaikeuksia suoriutua etäopinnoista. Oppimisvaje viittaa tilanteeseen, jossa yksilön oppimisprosessi on häiriintynyt, ollut tehoton tai loppunut kokonaan¹⁶. Opettajat huomauttavat, että ongelmia on erityisesti oppilaiden kielivarastossa ja lukutaidossa. Näitä ongelmia kärjistää se, että lasten ja nuorten edellytykset oppimiseen eivät ole tasavertaiset.

“– Oppilaiden lukutaidon taso laskee. Siihen vaikuttaa paljon lukuharrastuksen ja muun eriytyminen semmosiin perheisiin, joissa sitä osataan jo tukea. Ja mä en näe tällasta tukemista, koska mun oppilaiden perheissä ei osata suomen kieltä, kirjastojärjestelmä on vieras.” (Sari)

Opettajat kyseenalaistavat peruskoulujärjestelmän kyvyn vastata lasten ja nuorten tarpeisiin. Osa heistä korostaa, että resursseja oppimisen ja koulunkäynnin tukeen on liian vähän. Perusopetuslain¹⁷ mukaan oppilaalla on oikeus saada riittävää oppimisen ja koulunkäynnin tukea heti, kun siihen ilmenee tarve. Tuen järjestämisessä on kuitenkin aluekohtaisia eroja¹⁸. Osa haastateltavista kuvaa suuria vaikeuksia tuen tarjoamisessa.

“Saattaa olla 22 oppilasta, joista on neljä, joil on vaikeaa lukivaikeus, sit yks saattaa olla S2 eli suomi toisena kielenä -oppilas, sit yhdellä on pahoja matemaattisen hahmottamisen häiriöitä. Ja resursseja heidän auttamiseen ei oikeestaan oo, eli opettajan täytyy heittää vottia ja koittaa saada kaikki oppimaan jollakin keinolla.” (Henna)

Lisäksi moni haastateltava kertoo, että opiskeluhoollon resurssit eivät riitä psyykkisesti huonovointisten lasten ja nuorten auttamiseen. Opiskeluhooltoon kuuluvat kuraattorin, psykologin, koulu- ja opiskeluterveydenhuollon terveydenhoitajan sekä lääkärin palvelut. Oppilailla on niihin lakisääteinen oikeus.¹⁹ Kuitenkin myös viimeisin opiskeluhoitopalveluiden seurantakysely osoittaa, että palveluiden saannissa on puutteita²⁰. Tämä näkyy opetustyön arjessa.

“– Ihan kouluissa puuttuu koululääkäreitä ja koulupsykologeja, ja ne vaihtuu hirveen usein. Sit on hirveen vaikeaa opettajan lähteä tukemaan, ja se vaatii semmost toistuvaa työtä selittää uusille henkilöille sitä oppilaan tilannetta alusta juurta jaksan, ja niit tehtyjä tukitoimia. Että pitäis paremmin pystyä tukemaan tätä mielenterveyttä ja oppimisen tukea koulussa.” (Kristiina)

Toisaalta useat haastatteluun osallistuneet opettajat huomauttavat, että saatavuusongelmia on opiskeluhoollon ohella sosiaali- ja terveyspalveluissa. Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että näiden palveluiden saatavuus on heikentynyt koronapandemian aikana²¹. Opiskeluhoitopalvelut joutuvat kannattelemaan oppilaita, jotka tarvitsisivat intensiivisempää hoitoa²².

Oppilaiden tarpeiden ja saatavilla olevan tuen ristiriita näkyy opettajien työkuormassa. Osa haasta-

teltavista kokee, että he paikkaavat sosiaali- ja terveydenhuollon puutteita. Osa tuo esiin myös perheiltä saatavan tuen ja kasvatuksen vajeen. He kertovat tarjoavansa oppilaille tukea ja kasvatusta, jota nämä tarvitsisivat perheiltään. Tämä edellyttää mukautumista monenlaisiin tarpeisiin.

“Aina vitsillä näkyy noissa, sosiaalisessa mediassa sun muussa, että opettaja on vähän kaikkea. Et se on opettajan lisäksi terveydenhoitaja ja psykologi ja mummo ja pappa ja isä ja äiti ja kaikkea tämmöstä. Se on kyl valitettavasti totta.” (Maarit)

Viimeisimmän Opetusalan työolobarometrin mukaan 60 prosenttia opettajista kokee, että töitä on liikaa vähintään melko usein²³. Osa haastateltavista huomauttaa, että opettajien työkuorma kevenisi perusopetukseen kohdistuvia uudistuksia karsimalla. Nyt ne aiheuttavat ylimääräistä työtä ja vievät aikaa opetukselta.

”Perheet on ollu tosi huolissaan, mutta me on yritetty vaan luoda sitä uskoa, että Suomessa on turvallista olla”

Ukrainan sota kuormittaa koulujen arkea ja painaa opettajien mieltä

Ukrainan sota näkyy opetustyön arjessa. Opettajat kertovat, että osa oppilaista käy läpi huolen, ahdistuksen ja pelon tunteita. Monilla heistä on myös tarve saada tukea, käydä keskustelua ja esittää kysymyksiä sodasta. Toisaalta opettajat korostavat, että oppilaiden taustat ja tarpeet ovat erilaiset. Oppilaiden tausta vaikuttaa siihen, miten he kokevat sodan ja millaisia yksilöllisiä tarpeita heillä on.

“Afganistanilaistyttö sano, et hän ei pysty edes kuuntelemaan sitä, että puhutaan sodasta, kun muut ois siitä halunnut mainita. Ja sitte venäläispoika, nii hänellä on ihan täysin eri näkemys tästä tilanteesta kuin näillä, jotka on niiku... Siis - - jos vanhemmat on Putinin kannattajia, niin se heidän olemisensa suomalaisessa koulussa, kun heillä on eri käsitys tilanteesta kuin muulla yhteiskunnalla, niin se tietysti voi aiheuttaa konflikteja ja paha mieltä oppilaissa.” (Sari)

Opettajat korostavat varsinkin sotaoloista paenneiden ukrainalaislasten ja -nuorten erityistarpeita. Opetushallituksen²⁴ mukaan kesäkuussa 2022 perusopetukseen valmistavassa opetuksessa on ollut 3050 ja perusopetuksessa 134 ukrainalaista. Osa opettajista kertoo, että he ovat kohdanneet tai tulevat kohtaamaan ukrainalaisia työssään. He pohtivat mahdollisuuksiaan sotaa paenneiden lasten ja nuorten tukemiseen.

“Ne lapset on toistaseks ollu jonkun näköses kuherruskuukaudessa täällä Suomessa, et ei näy viel semmonen paha olo. Mut mietin, tuleeks jotain posttraumaattista ja millanen tuki pystytään tarjoo lapsille ja heidän perheille sitte. Siel voi olla isät kuollu ja joitaki veljiäki. Kyl mua vähän jännittää, että miten.” (Kristiina)

Sodan käsittely vaatii opettajilta paljon. Haastateltavat painottavat, että heidän on keskusteltava siitä oppilaiden kanssa lapsilähtöisesti. He korostavat myös oppilaiden välisten erojen huomiointia ja näiden turvallisuuden tunteen vahvistamista. Osa opettajista tuo esiin vaikeuksia, joita sodasta kertomiseen liittyy. Osa puolestaan kertoo piilottavansa omia huoliaan ja pelkojaan oppilailta.

“Meil on luokas itketty. Perheet on ollu tosi huolissaan, mutta me on yritetty vaan luoda sitä uskoa, että Suomessa on turvallista olla, vaik mä en oo ihan varma itekään, et uskonks mä siihen. Et kuin turvallist meil oikeesti tääl on.” (Kirsi)

Sota kuormittaa opettajia myös henkilökohtaisella tasolla. Pieni osa heistä kertoo tuntevansa venäläispelkoa tai -vihaa. Useampi kuvailee sodan aiheuttamaa epävarmuutta, ahdistusta ja huolta. Havainto on linjassa tuoreen kyselyn kanssa, jonka mukaan 80 prosenttia suomalaisista on henkilökohtaisesti huolissaan sodasta²⁵. Osa haastateltavista huomauttaa, että he kantavat huolta sodan vaikutuksista läheisiinsä ja varsinkin lapsiinsa.

“Mun omat tyttäret lähti [Itä-Suomeen] opiskelemaan silloin, kun ei viel ollut Ukrainan sotaa. Nyt mä oon iteki vähän niinku huolissani, et siel ne on sitte Venäjän rajalla, hyvin lähellä, jos Venäjä päättäis tehdä Suomelle kostotoimenpiteitä, kun haetaan Natoon. Että todellaki voi sanoo näin neljän lapsen äitinä, et kyl sitä huolissaan on.” (Liisa)

Myös elinkustannusten nousu heijastuu opettajien työhön ja muuhun arkielämään. Osa heistä kantaa huolta sen seurauksista köyhille lapsiperheille. Osa puolestaan kertoo elinkustannusten nousun vaikuttavan omaan elämäänsä. Opettajat eivät kuitenkaan kritisoi Venäjän vastaisia talouspakotteita vaan suhtautuvat elinkustannusten nousuun varsin hyväksyvästi. Myös keväällä ja kesällä 2022 tehtyjen kyselyiden mukaan noin 70 prosenttia suomalaisista on valmiita talouspakotteiden aiheuttamaan hintojen nousuun²⁶ ja yli 80 prosenttia olisi valmiita tinkimään omasta elintasostaan, mikäli Suomen turvallisuus sitä vaatii²⁷.

Opettajat odottavat päättäjiltä ammattikuntansa kuulemista ja perheiden tukemista

Opettajilla on paljon sanottavaa poliittisesta päätöksenteosta. Osa heistä peräänkuuluttaa siihen pitkäjänteisyyttä ja arvolähtöisyyttä. He kritisoivat erityisesti lyhytjännitteistä tehokkuuden tavoittelua. Toisaalta osa opettajista suhtautuu ymmärtäväisesti kriisiajan päätöksenteon haasteisiin. Päättäjät saavat haastatteluissa myös myönteistä palautetta koronapandemian ja Ukrainan sodan aiheuttamien kriisien hoidosta. Kiinnostavaa on, että tuoreen kyselyn mukaan valtaosa (70 %) suomalaisista kokee luottamuksensa päättäjiin vahvistuneen sodan aikana²⁸.

“Kyl noi meidän presidentti ja pääministeri on hoitanu asiat ihan kunnialla. - - Saman tien kaks tällasta isoa kriisiä, niin on se varmasti kova paikka. Varmaan jotain ois voinu tehdä toisin, mut se on helppo huudella. Kumminki tuntuu, et on oltu hyvissä käsissä.” (Hannes)

Opettajien viesti on, että päättäjien pitäisi kuulla ja uskoa heitä. Lisäksi he ajattelevat, että päättäjien pitäisi jalkautua peruskouluihin. Samaa mieltä heidän kanssaan on Opetusalan Ammattijärjestö OAJ²⁹, jonka paikallis- ja opettajayhdistykset kutsuivat hiljattain kuntapäättäjät tutustumaan koulujen arkeen. Haastateltavat painottavat, että kouluihin jalkautumalla päättäjät voisivat arvioida toimintaansa uudelleen ja havahtua sen vaikutuksiin.

”Esimerkiksi silloin, kun erityiskouluista on lähetty, että on inklusio eli kaikki opiskelee samassa. Silloin puhuttiin hienosti, että tuki tulee sinne lapsen luo. Höpö höpö, ei oo tullut.”

“Tulkaa kattomaan kouluihin, minkälaista tämä on. Esimerkiksi silloin, kun erityiskouluista on lähetty, että on inklusio eli kaikki opiskelee samassa. Silloin puhuttiin hienosti, että tuki tulee sinne lapsen luo. Höpö höpö, ei oo tullut.” (Karoliina)

Monen opettajan mielestä päättäjien pitäisi kääntää katseensa lapsiin, nuoriin ja perheisiin. He peräänkuuluttavat riittäviä palveluita ja pandemia-ajan hyvinvointivaikutusten perusteellisempaa tarkastelua. Lisäksi he korostavat, että erityistä tukea tarvitsevien lasten ja heidän perheidensä avun tarpeet on otettava vakavasti. Muussa tapauksessa seuraukset voivat olla raskaat ja kauaskantoiset.

“Jos näyttää, et on jatkuvasti väkivaltast käyttäytymistä taikka jotain muuta, – niin täytyis olla paikkoja lapsille, missä he voivat kuntoutua. Ja perheet tarvii kans sen tuen vanhemmuuteen. Mut joku väliintulo täytyis nyt tulla, et me ei menetetä tätä sukupolvea. Näistä tulee muuten vaan puhelimeen kattojia, mut mä en tiä, mistä saa palkkaa siitä, että räplää puhelinta.” (Kirsi)

**”Siel aika niiku viimisillä voimilla vetää
nää luokanopettajatki sitä työtään.
Kukapa suostuis enää opettajaks?”**

Opettajien haastatteluissa korostui viesti siitä, että päättäjien pitäisi korjata perusopetuksen resurssivaje. Opettajat painottavat, että oppimisen ja koulunkäynnin tuki on riittämätöntä. Sama viesti välittyy OAJ:n tuoreesta jäsenkyselystä³⁰, jonka mukaan enemmistö (70 %) opettajista ajattelee, että oppilaat eivät saa tarvittaessa erityisopettajan opetusta. Haastateltavat huomauttavat, että resurssivaje kasvat-
taa heidän työkuormaansa.

“Pienluokat ja pienryhmät lakkautettiin aikanaan ja ajateltiin, et sit se tuki siirtyy sinne yleisopetuksen luokkaan, eli luokanopettajan tai aineenopettajan luokkaan. Sehän ei koskaan tapahtunut. Et siel aika niiku viimisillä voimilla vetää nää luokanopettajatki sitä työtään. Kukapa suostuis enää opettajaks?” (Liisa)

Toisaalta osa haastateltavista huomauttaa, että resursseja on, mutta ne kohdennetaan ongelmallisesti. Erityisesti perusopetuksen uudistukset ovat aiheuttaneet tehtäviä, jotka vievät aikaa opetustyöltä. Opettajat painottavatkin, että koulut tarvitsevat realistisen mahdollisuuden perustehtävänsä hoitamiseen.

“Jos opettaja joutuu toistuvasti opettelemaan uutta ja muuttamaan käytöstä ja opetussuunnitelmia ja sitä opettamistaan, vaikka oppiaine tai opettaminen ei muutu mikskään, niin se ehkä kuormittaa kaikkia turhaan. Sekä lainsäätäjiä, päättäjiä, opettajia että oppilaita.” (Jussi)

Tuoreimman Opetusalan työolobarometrin³¹ mukaan opettajien kuormittuneisuus on huolestuttavalla tasolla. Barometriin vastanneista opettajista 42 % kokee työn aiheuttamaa stressiä erittäin tai melko usein. Lisäksi 44 % vastaajista tuntee itsensä poikkeuksellisen väsyneeksi vähintään melko usein.³² Toisaalta näyttää siltä, että kuormitus on laajemminkin suomalaisen työelämään liittyvä piirre. E2 Tutkimuksen työelämää tarkastelleen tutkimuksen³³ mukaan lähes puolet (44 %) suomalaisista kokee työn niin raskaaksi, että pelkää kuormittuvansa liikaa.

Opettajat ottavat esiin myös ammattikuntansa työoloihin ja palkkatasoon liittyviä ongelmia. Osa heistä pitää opettajien palkkaa työn vaatavuuteen nähden riittämättömänä. Osa puolestaan kokee, että palkkatasoon korotusta tärkeämpää olisi opettajien työolojen kohentaminen. Tämä edellyttää koulujen perustehtävän parempaa resursointia.

“– Kiva, jos sais lisää palkkaa, mutta tärkeempää olis kuitenkin, että se perushomma saatais koulussa vielä vähän paremmalle tolalle. Sitä resurssia vois mun puolesta laittaa lasten hyvinvointiin ja siihen, että opettajilla ois paremmat työolosuhteet.” (Sakari)

Opettajien työolojen huomiointia korostetaan myös Heikkisen ym.³⁴ opettajankoulutuksen vetovoimaa käsittelevässä selvityksessä. Selvitys osoittaa, että opettajankoulutuksen vetovoimaa nuorten keskuudessa heikentävät eniten mielikuvat opettajien työolojen huononemisesta. Siksi tehokkain keino nuorten mielikuvien parantamiseen on opetustyön edellytysten turvaaminen.³⁵

Johtopäätökset: Kouluilla on ollut hankalaa jo ennen koronapandemiaa ja Ukrainan sotaa

Tiiviisti: Suomalainen yhteiskunta opettajien silmin

Tässä katsauksessa selvitettiin, mitä suomalaiseen yhteiskuntaan liittyviä huolia ja ilonaiheita opettajat näkevät työssään. Tulokset osoittavat, että opettajien ilonaiheet liittyvät erityisesti suomalaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan ja nuorten sukupolveen. Opettajat iloitsevat peruskoulujärjestelmän vahvuuksista sekä nuorten suvaitsevaisuudesta ja valvutuneisuudesta. Toisaalta he ovat huolissaan perusopetuksen resursseista ja perheiden pahoinvoinnista. Pahoinvointi voi näkyä opetustyössä riipaisevalla tavalla: *“-- Oon yrittänyt saada, että perjantai ei olis puuropäivä, että lapset sais vattansa täyteen, mutta ei oo vielä menny läpi” (Maarit).*

Katsauksessa kysyttiin myös, miten Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan on heijastunut opettajien työhön. Tulosten perusteella Ukrainan sota luo kuormitusta koulujen arkeen ja painaa opettajien mieltä. Opettajat tasapainoilevat oppilaiden erilaisten ja osin ristiriitaisten tarpeiden kanssa samalla, kun he kokevat henkilökohtaista kuormitusta sodan vuoksi: *“Todellaki voi sanoa näin neljän lapsen äitinä, et kyl sitä huolissaan on” (Liisa).* Lisäksi he pohtivat mahdollisuuksiaan tukea sotaa paenneita ukrainalaislapsia: *“Mietin, tuleeks jotain posttraumaattista ja millanen tuki pystytään tarjoamaan lapsille ja heidän perheille sitte” (Kristiina).*

Lisäksi selvitettiin, mitä viestejä opettajat lähettävät päättäjille ja muille yhteiskunnan vaikuttajille. Tulokset osoittavat, että opettajat peräänkuuluttavat päättäjiltä ammattikuntansa kuulemistä ja perheiden tukemista. He toivovat, että päättäjät jalkautuisivat peruskoulujen arkeen ja näkisivät päätöksensä seuraukset: *“Tulkaa kattomaan kouluihin, minkälaista tämä on” (Karoliina).* Lisäksi he painottavat, että erityistä tukea tarvitsevien lasten ja heidän perheidensä avun tarpeisiin on vastattava: *“Joku väliintulo täytyis nyt tulla, et me ei menetetä tätä sukupolvea” (Kirsi).*

MIHIN PITÄISI HAVAHTUA?

Lasten ja nuorten ongelmia kaatuu opettajien syliin

Opettajat ajattelevat, että lasten ja nuorten ongelmat jäävät liiaksi heidän vastuulleen. He tasapainoilevat oppimisen ja koulunkäynnin tukea tarvitsevien oppilaiden tarpeiden ja riittämättömän tukiresurssin kanssa. Lisäksi opettajien syliin kaatuu ongelmia, jotka vaatisivat sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaisten puuttumista. Tämä johtaa siihen, että opettajat joutuvat selviämään tilanteista, joiden ratkomiseen heillä ei ole aikaa eikä osaamista. Riskinä on, että ongelma pahenee entisestään koronapandemian ja Ukrainan sodan seurausten vuoksi.

Opettajat kaipaavat työrauhaa

Opettajat kokevat, että heidän jaksamistaan on koeteltu jo pitkään. Opettajakunta on sekä tässä katsauksessa että aiemmissa selvityksissä³⁶ tuonut esiin, että ratkaisu heidän jaksamisensa edistämiseksi olisi varsin yksinkertainen. He toivovat mahdollisuutta keskittyä oman luokkansa opetukseen. Jos opettajien toivetta ei oteta vakavasti, riskinä on, että he uupuvat tai poistuvat alalta. Tämä riski on erityisen painava siksi, että opettajien kokema kuormitus on jo hälyttävällä tasolla³⁷.

Opettajat ennakoivat lisäkuormitusta Ukrainan sodan seurauksena

Opettajat ennakoivat, että Ukrainan sodan seuraukset näkyvät heidän työssään syyslukukaudella. He tiedostavat, että ukrainalaispakolaisten opetus vaatii erityisosaamista, kuten kykyä kohdata traumatisoituneita ihmisiä. Epävarmuutta on kuitenkin siitä, miten riittävä osaaminen varmistetaan, missä laajuudessa sitä tarvitaan ja milloin sitä vaaditaan. Opettajien työn tukemiseksi tarvitaan ajantasaista tietoa ukrainalaispakolaisten tilanteesta.

Peruskoulu ei huomioi riittävästi oppilaiden tuen tarpeita

Maksuttomalla ja kaikille oppivelvollisuusikäisille tarkoitetulla peruskoululla on opettajien vankka tuki. Toisaalta opettajat painottavat, että universalistinen peruskoulu ei huomioi riittävästi eri taustaisten oppilaiden tarpeita. Psykkisesti huonovointisten ja oppimisen ja koulunkäynnin tukea tarvitsevien oppilaiden auttamiseen ei ole riittävästi resursseja. Tämän ongelman korjaaminen tekisi peruskoulusta paremman oppimisympäristön erityisesti haavoittuvassa asemassa oleville lapsille ja nuorille.

Paine peruskoulussa on jatkunut jo pitkään

Koronapandemian aikainen oppimisvajeen ja palveluvelan kertyminen kärjistää peruskoulun resurssiongelmia. Opettajien haastatteluista välittyy kuitenkin vahva viesti siitä, että ongelmat ovat jatkuneet jo pitkään. Kouluille on toistuvasti asetettu enemmän paineita kuin mitä ne kykenevät ottamaan vastaan. Ukrainan sota tulee luultavasti lisäämään koulujen kuormitusta ja siten myös painetta saattaa perusopetuksen resurssit kestäväälle pohjalle.

LÄHTEET

- Aalto-Setälä, Terhi, Suvisaari, Jaana, Appelqvist-Schmidlechner, Kaija & Kiviruusu, Olli (2021) Pandemia ja nuorten mielenterveys – Kouluterveyskysely. THL. Tutkimuksesta tiiviisti 55/2021. [Pandemia ja nuorten mielenterveys - Kouluterveyskysely 2021 \(julkari.fi\)](#). Noudettu 1.7.2022.
- Eronen, Eija, Niskanen, Vilma, Veijola, Roosa & Simonen, Jenni (2022) "Sä teet tän elämän itelles": Alle 30-vuotiaiden nuorten aikuisten näkemyksiä hyvästä elämästä. Nuorten hyvä elämä -tutkimushanke. E2 Tutkimus. <https://www.e2.fi/hankkeet-ja-julkaisut/julkaisut/e2-tutkimus-selvitti-poikkeuksellisen-monipuolisilla-aineistoilla-erityisesti-nuoret-naiset-kokevat-turvallisuuden-tunteensa-jarkkyneen-ukrainan-sodan-seurauksena.html>. Noudettu 25.8.2022.
- Eronen, Eija, Jutila, Karina & Pitkänen, Ville (2022) Miten meillä menee? Katsaus suomalaisten mielenmaisemaan. E2 Tutkimuksen katsauksia 1/2022. E2 Tutkimus.
- European Commission (2022) Flash Eurobarometer 506: EU's response to the war in Ukraine. [EU's response to the war in Ukraine - toukokuu 2022 - - Eurobarometer survey \(europa.eu\)](#). Noudettu 5.7.2022.
- Golnick, Teija & Ilves, Vesa (2021) Opetusalan työolobarometri 2021. Helsinki: Opetusalan ammattijärjestö OAJ.
- Hastrup, Arja, Pelkonen, Marjaana & Varonen, Päivi (2021) Koronaepidemian vaikutukset lapsiperheiden sosiaalipalveluihin – pulmia ja ratkaisuehdotuksia. THL. Tutkimuksesta tiiviisti 43/2021. [Koronaepidemian vaikutukset lapsiperheiden sosiaalipalveluihin \(julkari.fi\)](#). Noudettu 1.7.2022.
- Heikkinen, Hannu L.T., Utriainen, Jukka, Markkanen, Ilona, Pennanen, Matti, Taajamo, Matti & Tynjälä, Päivi (2020) Opettajankoulutuksen vetovoima: Loppuraportti. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Hietanen-Peltola, Marke, Jahnuainen, Johanna, Laitinen, Kristiina & Vaara, Sarianna (2022) Oppilaiden ja opiskelijoiden kasvavat ongelmat ja koronan heikentämät palvelut edelleen arkea opiskelu- ja opintopalveluissa – OPA-seurannan tuloksia. THL. Tutkimuksesta tiiviisti 32/2022. [Oppilaiden ja opiskelijoiden kasvavat ongelmat ja koronan heikentämät palvelut edelleen arkea opiskelu- ja opintopalveluissa - OPA 2022 -seurannan tuloksia \(julkari.fi\)](#). Noudettu 6.7.2022.
- Honkala, Satu & Komppa, Tiina (2020) Esi- ja perusopetuksen opettajat. Teoksessa Opetushallitus (toim.) Opettajat ja rehtorit Suomessa: Esi- ja perusopetuksen opettajat. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2020:1 I. [Opettajat ja rehtorit Suomessa 2019 esi- ja perusopetus opetusryhmät \(oph.fi\)](#). Noudettu 6.7.2022.
- Kauniskangas, Eija, Kiilakoski, Tomi & Pirttijärvi, Anssi (2022) Esipuhe. Teoksessa Tomi Kiilakoski (toim.) Kestävää tekoa: Nuorisobarometri 2021. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto & Opetus- ja kulttuuriministeriö, 5–7.
- Kiilakoski, Tomi & Laine, Riku (2021) Ympäristötoiminta ryhmissä ja yhteisöissä. Teoksessa Tomi Kiilakoski (toim.) Kestävää tekoa: Nuorisobarometri 2021. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto & Opetus- ja kulttuuriministeriö, 37–38.
- Lintuvuori, Meri & Rämä, Irene (2022) Oppimisen ja koulunkäynnin tuki: Selvitys opetuksen järjestäjien näkemyksistä tuen järjestelyistä kunnissa. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2022:6.
- Malakoudi Tsoulou, Dimitra, Alpoegger, Monika, Büttner, Matthias, D'Haese, Zoltan & Velasco Monasterio, Gonzalo (2022) Eurobarometer: Rallying Around the European Flag – Democracy as Anchor Point in Times of Crisis. EB 97.3. Brussels: European Parliament, Public Opinion Monitoring Unit, Directorate-General for Communication (DG COMM).

Metsämuuronen, Jari & Seppälä, Hannele (2021) COVID-19-pandemia, osaamisvaje ja osaamisen eriytyminen. Helsinki: Kansallisen koulutuksen arviointikeskus (Karvi). Policy brief 1:2021.

OAJ (2019) Koulutuksen rahoitus kuntoon: OAJ:n ehdotukset koulutuksen rahoituksen kehittämiseksi. [oaj-2019-koulutuksen-rahoitus-kuntoon.pdf](#). Noudettu 13.7.2022.

OAJ (2021) Maailman opettajien päivänä kuntapäätäjät tutustuvat opetuksen arkeen – “On tärkeää, että poliitikot ymmärtävät alan merkityksen ja huolet”. Utinen 4.10.2021. [Maailman opettajien päivänä kuntapäätäjät tutustuvat opetuksen arkeen – ”On tärkeää, että poliitikot ymmärtävät alan merkityksen ja huolet” \(oaj.fi\)](#). Noudettu 14.7.2022.

OAJ (2022) OAJ:n lausunto Valtiovarainvaliokunnan sivistys- ja tiedejaoston kuulemiseen julkisen talouden suunnitelmasta vuosille 2023–2026, VNS 2/2022 vp. Lausunto 10.5.2022. [Määräaikaisten rahojen päättyminen heikentää koulutuksen laatua merkittävästi \(oaj.fi\)](#) Noudettu 18.8.2022.

Opetushallitus (2014) Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Helsinki: Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2014:96.

Opetushallitus (2019) Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2014 muutokset ja täydennykset koskien AI-kielen opetusta vuosiluokilla 1–2. Helsinki: Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2019:1.

Opetushallitus (2020) Opetushallitus yhdenmukaistaa arviointia peruskouluissa – tavoitteena oppilaiden yhdenvertaisuuden vahvistaminen. Tiedote 10.2.2020. [Opetushallitus yhdenmukaistaa arviointia peruskouluissa – tavoitteena oppilaiden yhdenvertaisuuden vahvistaminen | Opetushallitus \(oph.fi\)](#). Noudettu 18.8.2022.

Opetushallitus (2022) Ukrainasta paenneet lapset, nuoret ja aikuiset esi- ja perusopetuksessa sekä toisen asteen koulutuksessa koulutusmuodon mukaan. [Ukrainasta paenneet esi- ja perusopetuksessa sekä toisen asteen koulutuksessa, vertailu koulutusmuodotain.pdf \(oph.fi\)](#). Noudettu 4.7.2022

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013.

Oppivelvollisuuslaki 1214/2020.

Partanen, Airi & Suvisaari, Jaana (2020) Päihde- ja mielenterveyspalvelut. Teoksessa Laura Kestilä, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen: Asiantuntija-arvio, syksy 2020. THL. Raportti 14 / 2020, 89–94. [Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen - Asiantuntija-arvio, syksy 2020 \(julkari.fi\)](#). Noudettu 1.7.2022.

Perusopetuslaki 628/1998.

Simonen, Jenni, Heikkilä, Aino & Westinen, Jussi (2021) Työn sukupolvet: Tutkimus nuorten ja keski-ikäisten työelämänäkemyksistä. E2 Tutkimus. <https://www.e2.fi/hankkeet-ja-julkaisut/julkaisut/tyon-sukupolvet-tutkimus-nuorten-ja-keski-ikaisten-tyoelamanakemyksista.html>. Noudettu 26.8.2022.

Taajamo, Matti & Puhakka, Eija (2019) Opetuksen ja oppimisen kansainvälinen tutkimus TALIS 2018: Perusopetuksen vuosiluokkien 7–9 ensituloksia, osa 1. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2019:8. [Opetuksen ja oppimisen kansainvälinen tutkimus TALIS 2018 \(oph.fi\)](#). Noudettu 30.6.2022.

Taajamo, Matti & Puhakka, Eija (2020) Opetuksen ja oppimisen kansainvälinen tutkimus TALIS 2018: Perusopetuksen vuosiluokkien 7–9 ensituloksia, osa 2. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2020:18. [Opetuksen ja oppimisen kansainvälinen tutkimus TALIS 2018. Perusopetuksen vuosiluokkien 7–9 ensituloksia, osa 2 \(oph.fi\)](#). Noudettu 30.6.2022.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2019) Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019.

Viitamies, Pauliina, Ilves, Vesa & Grönroos, Roope (2022) Perusopetuksen ilmapuntari: Peruskoulun nykytila – missä mennään ja miltä tuntuu. OAJ:n jäsenkysely 2022. OAJ. [oaj_perusopetuksen_ilmapuntari_final.pdf](#). Noudettu 14.7.2022.

Yhdistyneet kansakunnat (2020) Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond. August 2020. United Nations. [sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf \(un.org\)](#). Noudettu 8.7.2022.

Loppuviitteet

- 1 YK 2022, 2
- 2 Opetushallitus 2014
- 3 Opetushallitus 2019
- 4 Opetushallitus 2020
- 5 Oppivelvollisuuslaki 1214/2020
- 6 OAJ 2019
- 7 OAJ 2022
- 8 Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019
- 9 Perustuslaki 628/1998
- 10 Honkala & Komppa 2020
- 11 Taajamo & Puhakka 2019, 2020
- 12 Eronen ym. 2022
- 13 ks. mm. Kauniskangas ym. 2022
- 14 Kiilakoski & Laine 2021
- 15 Aalto-Setälä ym. 2021
- 16 Metsämuuronen & Seppälä 2021
- 17 Perustuslaki 628/1998
- 18 Lintuvuori & Rämä 2022
- 19 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013
- 20 Hietanen-Peltola ym. 2022
- 21 Hastrup ym. 2021; Partanen & Suvisaari 2020
- 22 ks. myös Hietanen-Peltola ym. 2022
- 23 Golnick & Ilves 2021
- 24 Opetushallitus 2022
- 25 European Commission 2022
- 26 Malakoudi Tsoulou ym. 2022
- 27 Eronen ym. 2022
- 28 Eronen ym. 2022
- 29 OAJ 2021
- 30 Viitamies ym. 2022
- 31 Golnick & Ilves 2021
- 32 Mt.
- 33 Simonen ym. 2021
- 34 Heikkinen ym. 2020
- 35 Mt.
- 36 mm.Viitamies ym. 2022
- 37 Golnick & Ilves 2021